

Op zoek naar de vergeten Noordpoolheld

Omslag van het jeugdboek van Sjef van Dongen over zijn poolavonturen.

Beeldbewerking Studio V

Labyrint uit brokstukken

FILM OVER VERWOEST ITALIAANS
STADJE DAT NU KUNST IS **PAG 4**

'Groeten uut Zwolle'

NIEUWE DOCU OVER HERMAN
BROOD IN PREMIÈRE **PAG 5**

Woestenij als atelier

IN AMERSFOORT KOMT LANDART
UIT DE VS TOCH DICHTBIJ **PAG 7**

Tv-recensie

JEAN-PIERRE GEELLEN

Strijd

Primetime de geschiedenis van de arbeider, het leven van Vincent van Gogh: de verheffing van het volk is geslaagd.

Hoe kon dat nou toch, dat twee oude 'Verkademeisjes' hun saaie en eentonige werk in de Zaanse brood- en beschuifabriek zo leuk hadden gevonden? 'Jakhals' Erik Dijkstra vroeg het in de nieuwe VARA-reeks *De strijd*, het antwoord was van een verrassende nuchterheid: 'Omdat je met veel aan het werk was', zei een oud-werkneemster die een loopbaan lang in vliegende vaart koeken op de lopende band groepeerde. De meisjes die in 'de gouden eeuw van de arbeider' per trein of bus naar de fabriek kwamen, waren 'allemaal vrolijke meiden die gewoon lekker naar hun werk gingen'.

Die vrolijke noot detoneerde wat met de verdere toon in de eerste aflevering van *De Strijd*, waarin de Vereniging van Arbeiders Radio Amateurs zich, indachtig zijn wortels, tien afleveringen lang verdiept in de geschiedenis van de arbeidersbeweging in Nederland.

Gerdi Verbeet is de centrale presentator, verslaggever Dijkstra trekt op z'n arbeideristische Zündappbrommer met rode vlag achterop langs historische plekken van de Twentse textiel fabrieken, de Groningse strokartonindustrie en praat met historici, gelardeerd met oud beeldmateriaal. Een aardige visuele vondst, net als details zoals cabaretier André Manuel die op een verlaten fabrieksterrein 'Het klompenbataljon' van Pieter Jelles Troelstra vertolkt.

De toon van *De strijd* balanceert tussen verontwaardiging over de beroerde omstandigheden van de arbeider en lof over de verworvenheden. Dijkstra reed ervoor naar Detroit, waar in de Ford-fabriek in 1913 de eerste lopende band het licht zag. Het maken van een auto vergde 12 uur, met de lopende band nog maar anderhalf. Nu rolt er elke 52 seconden een nieuwe auto

van de band. 'In 1913 hielden mensen op menselijk te zijn. Ze werden aanhangsels van de lopende band, de machine', schamperde een historicus. Maar ja: die arbeider verdient inmiddels wel veel beter, kent riantere werktijden en zijn werk is dankzij hoogwaardige technologie minder inspannend geworden.

Zo fingeert Dijkstra vaker onwetendheid, verongelijkheid of enig moralisme, maar het zal de vorm zijn die dat vereist. Kinderarbeid, 'zoals we die kennen uit de film *Daens*', vroeg hij naïef aan historicus Cor Smit, was dat nou fictie of was dat echt? Smit moest Dijkstra uitleggen dat het echt was. Dijkstra snapte niet dat de ouders dat goed vonden. Smit legde uit dat het een kwestie was van bittere armoede. Aha.

Het zijn maar smetjes op een veelbelovende start van *De Strijd*, waaraan 665 duizend verworpenen der aarde toch mooi hun vrije vrijdagavond offerden. De verheffing van het volk lijkt dan toch geslaagd. Zeker als we het volgens de Band-Aid formule door DWDD-gezichten gezongen *With a little help from my friends* in de jubileum-uitzending van DWDD (1,8 miljoen kijkers) interpreteren als de postmoderne Internationale.

Verheffing van het volk is allang geen VARA-privilege meer, die is net zo goed voorbehouden aan de AVRO-TROS, waar zaterdag (Jeroen) *Krabbé zoekt Van Gogh* afsloot. Een mooie, toegankelijke reis in de voetsporen van de getergde schilder, waarin de kwaliteiten van de acteur als gedreven en emotionele Van Gogh-volging door het doek heen schenen. Kleine vormkwesties (wie was de onzichtbare 'interviewster' en verteller tegen wie Krabbé steeds sprak?) daargelaten, kregen we toch een prijzenswaardige, gedetailleerde kijk op het leven van de schilder, gloedvol (en primetime) verbeeld voor elke arbeider die het maar zien wilde, als aanhangsel van zijn zuurverdiende breedbeeldscherm.

Geschiedenis

BESPREKING SJEF VAN DONGEN, NEDERLANDSE POOLHELD

Gennaro Sora (links) en Sjef van Dongen in 1928. Samen zochten ze naar overlevenden van de zeppelin Italia. Foto Zeeuws Archief

Umberto Nobile in 1926. Hij is de initiatiefnemer van de poolexpeditie met zeppelin Italia.

Koelbloedig

Met negen honden en een slee probeerde een poolreiziger uit Tilburg in de jaren twintig de opvarenden van een neergestorte zeppelin te redden. Toch weten weinig Nederlanders nog wie hij is. Vorige week verscheen het boek *Sjef van Dongen, Nederlandse Poolheld*.

Door **Rob Gollin**

De opmaat tot het heldendom schuilt in een brief die hij op 28 februari 1928 vanuit Spitsbergen naar zijn ouders schrijft. 'Nu hebben we Godzijdank de zon weer. Gisteren kregen we ze voor het eerst te zien. Nu is het weer spoedig dag en nacht licht. Deze zomer komt hier een Italiaans luchtschip, dat naar de pool gaat. In Kingsbay is een luchtschiphal.'

Sjef van Dongen, een jongeman van 21 uit Tilburg, verblijft dan al 4,5 jaar in Barentsburg, een rommelige mijnwerkersnederzetting aan de Green Harbour. Eerst werkte hij er als kantoorbediende voor de mijnmaatschappij Nespico (Nederlandsche Spitsbergen Compagnie). Met zijn moeder en twee broers en twee zussen was hij in 1923 zijn vader nagereisd. Die was er magazijnmeester en had een betrekking voor hem geregeld.

Sinds de winter van 1926/1927 zit hij er nagenoeg in z'n eentje, als wachtman. Het gezin is terugggegaan naar Nederland. Nespico had de pogingen steenkool te winnen gestaakt. De prijzen waren ingestort, de transportkosten te hoog. Sjef heeft nu als opdracht het bewaken en onderhouden van de installaties, samen met een handjevol Noren en Duitsers. Hij vecht tegen heimwee en verveling in de donkerte en de vrieskou van de poolnacht. Uit zijn brieven: 'Het dorp is totaal doods en verlaten'... 'Het is hier bijzonder stil en saai.' Er wordt stevig gezopen tegen de ledigheid. Sjef traint sledehonden om de tijd te doden.

Hij weet nog niet dat de komst van de zeppelin Italia een eind zal maken aan zijn kleurloze bestaan tussen de 77ste en 81ste noorderbreedtegraad. Het is het luchtschip van Umberto Nobile. Deze poolreiziger en luchtvaartingenieur wil eind mei met de zegen van paus Pius XI landen op de Noordpool - een nooit eerder vertoond kunststukje.

Hoewel hij nu onbekend is, zou Sjef van Dongen, in mei 1928 nog held in wording, decennia later nog met ruime tussenpozen aandacht krijgen. Hij was in oktober 1957 de eerste gast van het tv-programma *Anders dan anderen*. Het VPRO-radioprogramma *OVT* wijdde in 2008 twee uitzendingen aan hem. Dat jaar was op een tentoonstelling in het Zeeuws Maritiem Museum Vlissingen over poolgebieden plek voor hem ingeruimd. Sinds de nabestaanden zijn documentatie hebben overgedragen aan het Zeeuws Ar-

Amundsen

De zoektocht naar Umberto Nobile in 1928, waaraan Sjef van Dongen deelnam, kostte het leven aan een wereldberoemde ontdekkingsreiziger: ◀ **Roald Amundsen**. De Noor, die in 1911 als eerste de Zuidpool had bereikt, was na het neerstorten

van het luchtschip Italia te hulp geschoten. Amundsen en Nobile kenden elkaar. De Noor was twee jaar eerder met de zeppelin de Norge als eerste over de Noordpool gevlogen en Nobile zat aan boord, het luchtschip was zijn ontwerp.

Het vliegtuig waarmee Amundsen deelnam aan de reddingsoperatie van de Italiaan, stortte op 18 juni 1928 in de Noordelijke IJszee. Zijn lichaam en die van de vijf andere inzittenden zijn nooit teruggevonden.

chief brandt ook nu het zoeklicht weer volop. Filmmaker Frans Mouws maakte in 2014 de documentaire *De vergeten held, Sjef van Dongen*. Eind vorige week verscheen het boek *Sjef van Dongen, Nederlandse Poolheld* van Michelle van Dijk, zelf gids, expeditieleider en campingeigenaar op Spitsbergen. Begin volgend jaar wordt het boek *Terug uit de witte hel* van Adwin de Kluyver verwacht – hij is de maker van het radioprogramma.

In mei 1928 gaat het mis met de missie van poolreiziger Nobile. Als gevolg van het slechte weer kan van een landing geen sprake zijn. De bemanningsleden werpen de Italiaanse vlag naar beneden en – op eerder verzoek van de paus – een reusachtig kruis. Op de terugweg, op 25 mei, verongelukt de Italia. De motor hapert en het gevaarte begint te dalen. De zeppelin raakt het ijs, de commandogondel scheurt los en de ballon, met nog zes inzittenden in een ander verblijf, schiet weer omhoog en vliegt verderop in brand. Nobile en het resterende deel van de bemanning blijven gehavend en ontredderd achter op het pakij, in de buurt van Foyneland.

Dan komt Sjef van Dongen, inmiddels 22 jaar, in beeld. Als hondenmenner met slee wordt zijn hulp ingeroepen. Hij zou het wereldnieuws halen. Op 13 juni, vlak voor het begin van de reddingsoperatie, voelt hij het kennelijk al aankomen. Hij schrijft: 'Zeg pa, stuur me geregeld de couranten, waar onze expeditie in komt.'

Wie naar sporen zoekt in Van Dongens laatste woonplaats Aardenburg moet wat ingewijd zijn. Ja, het sportpark draagt zijn naam, hij was er na de oorlog burgemeester, maar de verbintenis wortelt ook in 1928: hij heeft de aanleg deels zelf betaald, 13 duizend gulden, uit de opbrengst van lezingen. De tennisvereniging heet niet toevallig Sjef, Steeds Jong en Fit. En er prijkt een opvallend berip boven de voordeur van een woning: Svalbard. Noren duiden er Spitsbergen mee aan. Hier woont zijn zoon, Sjef van Dongen jr. (78). Het opschrift zat eerst op de ouderlijke woning, maar staat nu op de eigen voorpui. Gidsen die bezoekers rondleiden in het stadje houden er weleens halt en als voorbijgangers hem ernaar vragen, doet junior met alle liefde nog eens het verhaal.

Reddingstocht Italia

Sjef van Dongen gaat op 18 juni 1928 met negen honden en een slede, bijeengehouden door riemen en touwen, op zoek naar Nobile, die een noodsignaal heeft uitgezonden: 'SOS Italia Generale Nobile Isola Foyn.' Van Dongen heeft gezelschap van een ervaren Italiaanse alpenjager, kapitein Gennaro Sora, en een Deense ingenieur, Ludvig Varming. Ze hebben als voedsel vooral *pemmikan* bij zich, een mengsel van vet en proteïnen, en cacao drank. Van Dongen maakt deel uit van een zoektocht die in het poolgebied nog altijd zijn weerga niet kent: 16 schepen, 23 vliegtuigen en 1.400 personen speuren naar de tent waarin de luchtschipbreukelingen proberen te overleven. Koekjesfabrikant Liga stuurt tienduizend Ho-Ha beschuiten.

De eerste dagen legt de hondenslee van Van Dongen een enorme afstand oostwaarts af, meer dan 200 kilometer in twee dagen, er wordt elke dag 19 uur gelopen. Er is wel een eerste tegenslag. Varming moet terug: hij is sneeuwblind geraakt. Van Dongen noteert optimistisch in zijn dagboek: 'Nog twee dagen reizen en we hebben Nobile.'

Maar dan gaat de vaart er dramatisch uit. Het weer slaat om. Het pakij tusschen Kaap Bruun en het Schübelereiland is nagenoeg onbegaanbaar. Ze maken de slee lichter door

proviand achter te laten. Van Dongen en Sora zetten de honden één voor één over van schots na schots, in een geïmproviseerd vaartuig van gummiblazen en houten latjes. Ze trekken de slee dikwijls zelf verder, ze waden geregeld tot het middel in het ijskoude water. Onder de kletsnatte jassen ontstaan blaren op de schouders. Sora gaat met zijn ski's aan een keer helemaal kopje onder, maar wordt door Van Dongen opgevisst.

Het wordt uiteindelijk een nog Arctischer versie van de toch al vrieskoude *Dodenrit* van Drs. P.: één voor één gaan de honden eraan. Eerst sterven Prins en Bruno, uitgeput. Bij het Broch-eiland legt Polle het loodje. Vigo bezwijkt een dag later. Sora schiet vervolgens Hans dood, diens kadaver dient als voer voor de andere honden. Op 4 juli zetten ze gesloopt voet aan wal op Foyn. Bernard wordt geslacht, dit keer is het vlees voor de kapitein en de menner zelf. Enkele dagen later zetten ze de tanden in de gekookte resten van Tiger.

Dan hebben ze hun grootste teleurstelling al moeten incasseren. Op 8 juli gingen ze het pakij oostelijk van Foyn op, naar de plek waar Nobile op zijn redding zou wachten. Van Dongen schrijft later in zijn boek *Vijf jaar in sneeuw en ijs*: 'Daar stonden we dan, in de Witte Hel, zoover als we zien konden was er niets dan sneeuw en dansende, tegen elkaar stootende ijskoppen (...) Uitgehongerd, afgemat en daarbij kletsnat.' Van Umberto Nobile geen spoor. Ze keren ontmoedigd terug naar Foyn.

Aan tafel in Aardenburg ging het zelden over die vier helse weken in de zomer van 1928. Meer nooit dan wel eens, zegt Sjef van Dongen jr. Zijn vader had het boek na een royaal onthaal in eigen land wel zo'n beetje afgesloten. Hij was in de oorlog commandant geweest in een lokale afdeling van de Ordedienst, hij was burgemeester geworden, lid van Provinciale Staten en Tweede Kamerlid voor de KVP; voor zijn zoon was zijn vader de man die op zondag het vlees kwam snijden.

Maar nu hij erover nadenkt, herinnerde nog wel meer aan het verblijf op Spitsbergen dan alleen de letters

Het luchtschip Italia van Umberto Nobile.

Foto Øberg, Aasmund/Svalbard Museum

Beeldende kunst

INTERVIEW PETRA NOORDKAMP

VERVOLG VAN PAG V3

Svalbard aan de gevel. Telkens een lapje op het oog als de lucht scherp was – hij was aan één oog sneeuwblind geraakt. Er heeft lang een opgezette zwarte panter in huis gestaan, een geschenk van een Egyptische prinses, die als toerist op de eilanden verbleef en wel gecharmeerd was van die lange jongeling met donkere krullen.

Het was de Russische ijsbreker Krassin die enkele dagen later de overlevenden van de Italia zou oppikken. In de zeven weken waarin de generaal en de zijnen op hun redding wachtten, waren ze wat afgedreven. Ook de kaarten met hun positie bleken onnauwkeurig.

De Italiaanse kapitein en de Nederlandse hondenmenner worden door twee watervliegtuigjes opgehaald. De dodenrit wordt voltooid: de honden Izaak en Nero blijven achter op het ijs.

Sjef stuurt op 13 juli een telegram naar zijn ouders in Arnhem. 'Alles apperbest, viel grueten, Sjef.' Dat moet een opluchting zijn geweest. Dagen eerder was er al in kranten gespeculeerd over zijn dood in het ijs. Een verslaggever van het Rotterdamse blad *Het leven* is hem tegemoet gereisd en ontmoet hem in Bergen, Noorwegen. Hij noteert: 'In de poolzon op 't schitterend-flakkerend ijs van de Poolzon is hij tot brons gebruid, maar 't staat hem goed onder den ietwat-gekroesden zwarte kop.'

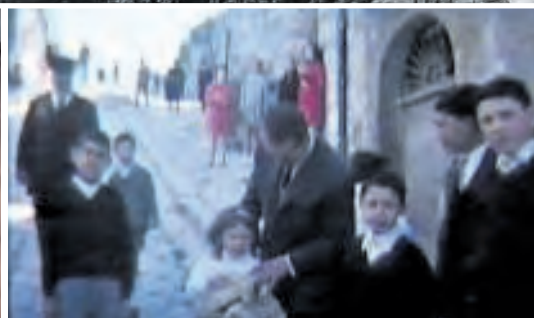
Hij krijgt die augustusmaand een uitbundig onthaal. Er was, blikte zijn zoon terug, misschien wel behoefte aan een held buiten de sport, na de successen van Nederlandse deelnemers op de Olympische Spelen dat jaar in Amsterdam. Duizenden mensen wachtten hem op in Arnhem, waar hij met de trein aankomt. Hij wordt koninklijk onderscheiden. Jaren later volgt Italiaans en pauselijk eerbetoon. Er wordt een mars voor hem gecomponeerd, een nieuwe pepermunt krijgt zijn naam. In 1929 verschijnt zijn *Vijfjaar in sneeuw en ijs*, gevolgd door een voor de jeugd aangepaste versie: *Een Hollandsche jongen in het hooge noorden*.

Na zijn mars door de lokale, provinciale en landelijke politiek overlijdt Sjef van Dongen op 15 maart 1973 in Vlissingen, 66 jaar oud. Volgens Sjef van Dongen jr. hebben de vier weken in de witte hel zijn vader gevormd. 'Als iemand met een probleem zat, dacht hij altijd meteen aan een oplossing.' Misschien is deze herinnering aan toen, bedenkt hij nu, wel het veelzeggendste: er waren thuis altijd honden geweest, een airedale terriër, een Duitse herder, een poedel en ze droegen steevast namen van de gestorven husky's, Prins, Tiger – Sjef van Dongen had ook zijn eigen helden.

Michelle van Dijk, Sjef van Dongen, Nederlandse Poolheld.

Uitgeverij Lectura-Cultura, 19,99 euro.

De film **De vergeten held, Sjef van Dongen** is begin 2016 online te zien.

Boven: scène uit *Il Grande Cretto di Gibellina* van Petra Noordkamp. In de film zie je het licht veranderen: van avondblauw, naar ochtendroze en verblindend wit rond het middaguur. In het midden: bewoners voor de aardbeving.

Brute krachten

Het Siciliaanse stadje Gibellina werd in 1968 verwoest door een aardbeving. De Italiaanse kunstenaar Alberto Burri maakte op die plek een enorm labyrint. Het Guggenheim Museum in New York vroeg onlangs fotografe Petra Noordkamp hierover een film te maken.

Door **Anne van Driel**

Een Siciliaans bergstadje en een aardbeving in 1968 – hoe kwam het Guggenheim erbij u te benaderen?

'Kort nadat Gibellina was verwoest, werd besloten een nieuwe stad te bouwen, op zo'n 20 kilometer van de ruïnes. De burgemeester nodigde daarvoor belangrijke moderne kunstenaars en architecten uit. Ik maakte twee films over de futuristische architectuur: een over de kerk in de vorm van een bol en een over de vervreemdende sfeer in de lege straten en de De Chirico-achtige pleinen. Toen de curator van het Guggenheim die zag, vroeg ze me nóg een film te maken, voor hun Alberto Burri-retrospectief.'

Want Burri zou ook iets ontwerpen voor de nieuwe stad.

'Maar toen hij er kwam, in 1979, vond hij het er nogal lelijk. En hij voelde er niets voor om iets voor het nieuwe Gibellina te maken.

Waarom wel in de oude stad?

'Daarvan was hij onder de indruk. Hij schijnt ter plekke te hebben bedacht om het puin van de ruïnes bijeen te vegen tot grote blokken, elk zo'n 20 meter lang en 1,5 meter hoog, en die te bedekken met een witte cementlaag. Zo zou een labyrint ontstaan met grillige paden – twee ervan komen over-

een met de hoofdstraten van de oude stad. Krankzinnig plan natuurlijk, want er móest me toch een lading cement over die smalle bergweggetjes omhoog! Maar de burgemeester zei meteen: dat gaan we doen.'

Il Grande Cretto noemde Burri het.

'De grote barst. Vanwege de gescheurde aarde in Gibellina. Maar ook, denk ik, naar analogie met de schilderijen die hij destijds maakte, van witte of zwarte klei waarin hij craquelures liet ontstaan.'

Wat wilt u met de film vooral laten zien?

'Veel eerdere films tonen de *Cretto* van boven. Terwijl het zo mooi is erdoorheen te lopen. De aardbeving was heftig en de *Cretto* zelf is ook heel intens. Bruut op een bepaalde manier. Maar mij viel vooral de stilte op. Daarom is de soundscape die Nathalie Bruys voor de film maakte minimaal, met momenten van bijna-stilte. De cameravoering is ook verstild en vergroot uit waar het Burri óók om ging: vormen, textuur, materiaal, ruimte.'

Is Gibellina blij met de *Cretto*?

'Jongeren zijn er trots op. Veel oude bewoners vinden het lastig dat ze niet terugkunnen naar de plekken van vroeger, naar de school, de kerk – ook al is die een ruïne. Ik denk dat Burri's monument de her-

Il Grande Cretto

Tussen 1985 en 1989 werd gebouwd aan *Il Grande Cretto*, het landartproject van Alberto Burri (1915 - 1995) op Sicilië. Toen was het geld op. Het labyrint, 300 bij 300 meter, raakte overwoekerd door mos, het cement scheurde en het wit verdween. Onlangs werd de *Cretto*, na een inzamelingsactie onder kunstenaars en architecten, afgebouwd.

innering levendiger houdt. Zoals burgemeester Ludovico Corrao destijds zei: 'We moeten de ruïnes uitwissen om ze te kunnen herdenken.'

Een restauratie van het oude deel staat op stapel.

'Ik twijfelde eerst aan de noodzaak van voltooiing en restauratie – het kost liefst 2 miljoen euro. Maar het witte deel is zo fantastisch!'

Waarom weten zo weinigen af van dit immense landartproject?

'Gibellina ligt afgelegen, je kunt er alleen met een auto naartoe. Nu de *Cretto* dit jaar is voltooid, zijn er plannen om meer mensen te trekken. Ik hoop natuurlijk dat mijn film daarbij helpt. De keren dat ik er filmde, was er vrijwel niemand. Behalve een zwerfhondje. Een vriend van me heeft hem geadopteerd en doopte hem Alberto. Als je goed kijkt zie je de gelijkenis met de kunstenaar: veel haar.

De film van Petra Noordkamp is onderdeel van *Alberto Burri, The Trauma of Painting*, t/m 6/1/2016 in het Guggenheim Museum in New York te zien.

Il Grande Cretto ligt langs de Via Alcamo (afslag van de SP5), Gibellina, Sicilië.